

Жұмағұлова А.Ж.,
Мамаева М.К.

**Мәдениетаралық
коммуникация –
түрлі мәдениет иелерінің
арасындығы
тілдік қатынас құралы**

Мақалада қазіргі кездегі антропоцентристік парадигма аясында қарастырылып жүрген мәдениетаралық коммуникация мәселесі туралы баяндалады. Автор мәдениетаралық коммуникация терминінің шығу төркіні мен оның бүгінгі таңдағы маңыздылығы мен зерттеу аясы туралы өзге ғалымдардың пікіріне сүйене отырып түсіндіреді. Мақала мазмұнында мәдениетаралық коммуникацияның түрлеріне тоқталған автор мәдениетаралық коммуникацияға тіларалық және мәдениетаралық ауыс-түйістер негіз болатынын және олардың екі мәдениеттегі сәйкес көріністері тілдік бірліктердің прагматикалық мағынасынан туындайтынын атап өтеді. Кез келген тілде эмоционалды бояуы қанық, стилистикалық сипаты ерекше лексикалық бірліктер болатыны белгілі. Мақала авторы олардың прагматикалық жағынан анағұрлым маркерленген болатындығын және ұлттық бояудың, ұлттық белгілердің (мінез-құлықтық, салт-дәстүр т.б.) неғұрлым анық берілуіне ықпал ететіндігіне тоқтала отырып, мұндай құбылыс, әсіресе, ауызекі сөйлеу стилінде айқын байқалатыны туралы баяндайды.

Түйін сөздер: антропоцентристік парадигма, мәдениетаралық коммуникация, тіларалық, тілдік бірліктер, прагматикалық мағына, лексикалық бірліктер.

Zhumagulova A.Zh.,
Mamaeva M.K.

**Cross-cultural communication
is means of language
communication of
representatives of different
cultures**

An author tells about the problems of cross-cultural communication that is examined within the framework of anthropocentric paradigm in the article. Author of explains about the sources of term “cross-cultural communication”, about the studied questions and objects of this theory of linguistics alluding to some scientific sources. In the article underlined an author separate types of cross-cultural communication, also an author pays attention to what is going on interlanguage and cross-cultural moving that become basis of cross-cultural communication and revive the pragmatic values of lexical units. In any language exist emotionally bright, stylistic the special lexical units. These units can be pragmatic most mark brightly reflect a national calorite and signs. An author marks that such phenomena are brightly reflected in style of the spoken language.

Key words: anthropocentric paradigm, cross-cultural communication an interlanguage, language units, pragmatic value.

Жумағұлова А.Ж.,
Мамаева М.К.

**Межкультурная коммуникация
– средство языковой
коммуникации представителей
разных культур**

В статье автор рассказывает о проблемах межкультурной коммуникации, которая рассматривается в рамках антропоцентрической парадигмы. Автор разъясняет об истоках термина «межкультурная коммуникация», об изучаемых вопросах и объектах этой теории лингвистики, ссылаясь на некоторые научные источники. В статье автором подчеркиваются отдельные виды межкультурной коммуникации, также автор обращает внимание на происходящие межязыковые и межкультурные перемещения, которые становятся основой межкультурной коммуникации и возрождают прагматические значения лексических единиц. В любом языке существуют эмоционально яркие стилистически особенные лексические единицы. Эти единицы ярко отражают национальный калорит. Автор отмечает, что такие явления ярко отражаются в стиле устной речи.

Ключевые слова: антропоцентрическая парадигма, межкультурная коммуникация, межязыковая, языковые единицы, прагматическое значение, лексические единицы.

**МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ
КОММУНИКАЦИЯ –
ТҮРЛІ МӘДЕНИЕТ
ИЕЛЕРІНІҢ
АРАСЫНДЫҒЫ ТІЛДІК
ҚАТЫНАС ҚҰРАЛЫ**

Жаһандануға түбегейлі бет бұрған бүгінгі қоғамда әлемдік аренадағы өзара экономикалық, қоғамдық-саяси, әлеуметтік қатынастармен қатар ұлтаралық, мәдениетаралық қатынастар да аясын кеңейтіп, нығаюда. Осы бір әлемдік үдерістен кеш қалғысы келмегендер бүгінде ел игілігіне еңбек ету мақсатында шегара асып білім алып, тіл меңгеруде. Қоғамда өз орнын тауып, өзге ұлтты тереңірек білу үшін тек оның тілін біліп, сол тілде сөйлей білу жеткіліксіз екендігін өмір өзі дәлелдеді. Мұның өзі лингвистикадағы антропоцентристік парадигма аясында қарастырылатын жаңа лингвомәдениеттану және мәдениетаралық коммуникация бағыттарының қалыптасуына алып келді. Лингвомәдениеттанудың басты зерттеу нысаны - өзара тығыз байланыста болатын және бірін бірі толықтырып отыратын, өзара сабақтас тіл және мәдениет. Кез келген елдің тілі мен мәдениеті өз деңгейінде күрделі де, сан қырлы сипатта болып келеді және ол әлемнің тілдік бейнесін жасауға негіз болады. Ал әлемдегі халықтар мен мәдениеттердің өзара қарым-қатынас орнатып түсінісуі мәдениетаралық коммуникация теориясының пайда болуына негіз болды. Бұл туралы ғалым Н.Н. Алиева мынадай дерек келтіреді: «Очевидная потребность внимательного рассмотрения проблемы общения и взаимопонимания различных народов и культур привела к появлению еще одной новой области научного знания – теории межкультурной коммуникации, само первоначальное название которой (cross-cultural communication – англ.) показывает ее неразрывную связь с понятием кросскультурности. Основоположником теории межкультурной коммуникации может быть назван Э.Холл, который одним из первых убедительно доказал связь между культурой и коммуникацией, заявив: «коммуникация – это культура, культура – это коммуникация» (Hall 1959, 1981, 1982). Именно в ходе принятия и обсуждения научным сообществом идей Э.Холла появились понятия «межкультурный», «интеркультурный», «кросскультурный» и «мультикультурный», которые, не получив однозначного строгого разграничения, сосуществуют в научных исследованиях (см. об этом, например: Елизарова 2005: 76; Lustig, Koester, 1999: 61). Однако термин «межкультурный» получил наибольшее распространение, так что возникшее новое направление научного знания носит название именно тео-

рии межкультурной коммуникации. Необходимо отметить, что, на наш взгляд, кросскультурные исследования могут служить основой для дальнейшей разработки проблем межкультурного взаимодействия на разных уровнях» [1.]

“Мәдениетаралық коммуникация” термині тар мағынасында әдебиетте 1970 жылдары пайда болды. Сол кезге қарай мәдениетаралық қатынас жағдайларында коммуникативтік сәтсіздіктер мен олардың салдарын зерттейтін ғылыми бағыт та жасақталды. Соңынан мәдениетаралық коммуникация ұғымы аударма теориясы, шет тілдерді оқыту, салыстырмалы културология, контрастивті прагматика және басқа салаларға тарады.

Лингвистикада лингвомәдениеттану және мәдениетаралық коммуникация ұғымдары өзара байланыста қарастырылады.

Тілдік қатынас (коммуникация) әр түрлі қоғамдық қатынастардың нәтижесінде адамдарға тән ойлау арқылы жарыққа шыққан сөйлесімнің тіл арқылы жүзеге асуы, яғни адамдардың аса маңызды қатынас құралы болу – тілдің негізгі және елеулі функциясы. Ал мәдениетаралық коммуникация жай қатынас құралы емес, түрлі мәдениет иелерінің арасындағы қатынас құралы ретінде қарастырылады, бұл - коммуникация үрдісіне културологиялық көзқарас тұрғысынан қарауды қажет етеді. Ол түрлі тілдік қауымдас-тықтар өкілдерінің арасында өзара түсіністікті қамтамасыз ететін болғандықтан олардың тілдік және мәдени деңгейлерінің өзара тең дәрежеде болмаса да шамалас болғаны абзал. Түрлі мәдениет өкілдері арасындағы мәдениетаралық коммуникацияның тиісті деңгейде өтуі көбіне жағдаяттық контексте байланысты болады. Ұлттық мәдениет, ұлттық мінез-құлықтың көріністері коммуникацияның арқасында өрнектеледі. Коммуникацияның ауызша және ауызша емес символдары белгілі бір халықты, оның сипаттарын, мәдениетін, салт-дәстүрін айқын сипаттап береді. Мәдениетаралық коммуникацияда мәдени шегараның болуы негізді. Мәдениетаралық қарым-қатынасқа түскен әрбір коммуникант өзін және әңгімелесушісін «өзінікі» және «бөгде» деп қарастырады. Мәдениетаралық коммуникацияда коммуникант өзін еркін сезіну үшін өзімен тілдік қарым-қатынасқа түскен өзге ұлт өкілінің тек тілін ғана емес, сол ұлттың (елдің) мәдениетін, салт-дәстүрін, ұлттық мінез-құлқын білуге тиіс.

Қазіргі коммуникативтік кеңістік күрделі жүйеден тұрады, онда негізгі орындардың бірі коммуникацияның әр түрлеріне тиесілі. Себебі адам өзін әр түрлі жағдайларда түрліше ұстай-

ды, сөйтіп әрбір жеке жағдайда басқа адамдармен ерекше қатынас орнатады. Сонымен қатар коммуникацияның сипаты мен ерекшеліктері ақпарат беру құралдарымен, тәсілдерімен, коммуникация субъектілерімен, мақсаттарымен және басқа көптеген себептермен анықталады. Мұның өзі коммуникацияның мынадай түрлерін ажыратуға мүмкіндік береді: этника аралық, іскерлік, әлеуметтік, халықаралық, тұлғааралық, бұқаралық, мәдениетаралық және басқалары. Аталған түрлердің ішінен бұл мақалада мәдениетаралық коммуникация қарастырылады.

Мәдениетаралық коммуникацияға тіларалық және мәдениетаралық ауыс-түйістер негіз болады. Олардың екі мәдениеттегі сәйкес көріністері тілдік бірліктердің прагматикалық мағынасынан туындайды. Ол мағына мәдениетаралық қарым-қатынас кезінде оған қатысушылардың тілдік бірліктерді түсіну және қабылдау дәрежесінің әр алуан болуымен байланысты. Кез келген тілде эмоционалды бояуы қанық, стилистикалық сипаты ерекше лексикалық бірліктер болады. Олар прагматикалық жағынан анағұрлым маркерленген болады да, ұлттық бояу, калориттің неғұрлым анық берілуіне ықпал етеді. Мұндай құбылыс, әсіресе, ауызекі сөйлеу стилінде айқын байқалады. Ауызекі стилі көпшілікке тән және көпшілік жасына, ортасына, біліміне т.с.с ерекшеліктеріне қарамастан түсінетін сөйлеу мәнері. Ол ешбір дайындықсыз, еркін, жүзеге асырылатын стиль түрі болғандықтан, ауызекі сөйлеу тілімен тығыз байланысты.

Стильдің бұл түрінде экстралингвистикалық, яғни бейресмилік белгісі, табиғи қарым-қатынастық сенімге негізделуі, ауызша диалогтік форманың басым болуы белгілері анық көрінеді. Сондай-ақ аталған стильге сөз, интонация, синтаксис, ым-ишара, дене қимылдары секілді эмоционалды бояулар мен паралингвистикалық құралдар да тән болып келеді.

Ауызекі сөйлеу стиліне тән нақтылық, көрнекілік, қолданысқа түскен тілдік құралдардың қарапайымдығы, экспрессивті-эмоционалдылық, сөйлеу еркіндігі секілді белгілердің барлығы дерлік адамның күнделікті тұрмысымен тығыз байланысты.

Жалпы ғалымдар арасында ауызекі сөйлеу стилін үш топқа бөліп қарастыру бар:

а) әдеби ауызекі; ә) қарапайым ауызекі; б) тұрпайы-дөрекі ауызекі стиль. Осы топтарға қатысты қазіргі қоғамымыздағы адамдарды ауызекі сөйлеу мәнеріне қарай топтастырсақ, шартты түрде мынадай: а) әдеби ауызекі сөйлеу стилінде сөйлейтіндер: күнделікті ресми және бейресми

қарым-қатынаста сөздің коммуникативтік сапарын толық сақтайтын, яғни сөзді мәнерлі де мағыналы етіп жұмсай алатын, тілді шұбарламай нәрін сақтап сөйлейтін, сөздің мағынасын, астарын түсіне білетін, сөзді орынды-орынсыз қысқартудан аулақ болатын, мәдениетті сөз қолданысын сақтай алатын зиялы қауым өкілдері; ә) қарапайым ауызекі сөйлеу стилінде сөйлейтіндер: қарапайым тілдік қолданыстарды екшеп қолдана алатын, тіліміздің сөздік құрамын талғап қолдана алатын, тұрпайы, қарапайым сөздерді қолданудан аулақ бола алатын қоғамымыздың басым көпшілігі жататын топ; б) тұрпайы-дөрекі ауызекі сөйлеу стилінде сөйлейтіндер: сөйлеу мәнерінде тұрпайы сөздер мен жаргон сөздерді, қарапайым сөздерді жиі қолданатын, тілді орынсыз шұбарлайтын, сөздерді орынсыз қысқартып, бұрмалайтын топ жатады. Бұл топқа қазіргі қала жастары, ауылдан қалаға келіп әлі де қала өміріне сіңіп кете алмай жүрген ауыл жастары, Кеңес Одағы кезінде орысша білім алып, қазақ тілінің нәрін әлі де сезіне алмай жүрген қала қариялары жатады.

«Қазақ ғалымдарының ішінде академик Р.Сыздықова ауызекі әдеби тіл ауызша әдеби тіл деп екіге бөледі. Ауызекі әдеби тілге қазіргі функционалды стильдердің ресми, ғылыми, публицистикалық стильдердің ауызша формасын жатқызуға болады, себебі ауызекі әдеби тілге ғалым Р.Сыздықова былайша анықтама береді: «Ұлттық әдеби тілдің жазу өнері шыққанға дейінгі үлгісі, сөз өнері хатқа түспей тұрған ерте дәуірдегі елінің қоғамдық-әлеуметтік мүдделерін өтеу үшін тұтынылған бейнелі, асқақ стильге құрылған сөз саптау үлгісі». Олай болса, ұлттық әдеби тілдің жазбаша түрі шыққанға дейін дамыған түрі бүгінгі ауызекі сөйлеу стилінің негізі болып табылады» [2,57].

Ауызекі сөйлеу стилі көркем әдебиетте елеулі орын алады. Көркем шығарма мәтіні халықтың әлеуметтік,мәдени, тарихи өмірін бейнелеумен қатар, адамның қоршаған ортаға қатысты білімі мен танымын, түсінігін, тәжірибесін, адамдар арасындағы әлеуметтік қарым-қатынастарды да көрсетеді. Жазушы осының барлығын суреттей отырып, табиғи-коммуникативтік шарттар жасайды, яғни коммуникацияға қатысушылар өздерінің әлеуметтік рөліне сәйкес әрекет етеді, сөйлейді, тілдік қарым-қатынасқа түседі.

Мәдениетаралық коммуникацияда лексикалық бірліктердің прагматикалық байланысы бөгде тіл иесінің хабарламаны барынша түсінуімен байланысты болды. Күшейткіш мәнді лексика осы мақсатта жиі қолданылады. Сөйтіп сөздің

эмоционалдылығы, экспрессивтілігі, коммуникативтік мазмұндылығы сөз мағынасындағы бір белгіні (сол жағдаяттағы маңызды деп саналатын бөлік) қарқындандыру есебінен арта түседі. Қолданысқа түскен стилистикалық бейнелі лексика номинативті мағынасынан коннотативті мағынаға ауысуы тек эмоционалды-экспрессивтік реңкті тудыру үшін, соған қажетті тілдік бірлік ретінде алынбайды, экстралингвистикалық факторларымен қоса стиль жасайтын мәнерлі форма тудыратын қызметіне, тәсіліне байланысты болып келеді.

Ғалым-профессор Д.Әлкебаева: «Ауызекі сөйлеу стилінде сөйлеу субъектісі – адресант және қабылдаушы, адресат. Адресант пен адресат прагматикалық факторға жатады, ерекше стиль түзуші тәсіл болғандықтан, прагматиканың орталық категориясына кіреді. Ауызекі сөйлеу стилінде прагматикалық бағдар ерекше рөл атқарады. Ауызекі сөйлеу стилінде адресант стилистикалық мүмкіндіктерді адресатқа ықпал етіп жеткізу үшін жаңа білім қорын игеруі қажет, ол стильдік фон деп аталады. Ауызекі сөйлеу стилінде прагматикалық фактордың қатарына жататын тыңдаушыға айрықша көңіл аударуды қажет етеді», – дейді [2.57].

Көркем әдебиет стилінде қайталамалар ерекше стильдік қызмет атқаратыны белгілі. Жазушы не ақын нақты бір сөзді бірнеше рет қайталау арқылы сол жағдаяттың, оқиғаның, көңіл күйдің т.б. маңызын, мәнін, мазмұнын ашу мақсатында сол сөздің стильдік реңкін қоюландырып, сол сөздерге ерекше стильдік бояу арта отырып қолданады. Мұндай қайталамалар қазақ әдебиетінің ірі классиктері Ж.Аймауытов, Ғ.Мүсірепов, О.Бөкей шығармаларында жиі кездеседі. Мұндай қолданыс - осы жазушылардың көркемдік тәсіл ретіндегі стильдік қаруының бірі [3.61].

«Ауызекі сөйлеу стилінде де қайталаулар молынан ұшырасады. Қайталаулар – көркем әдебиет стилінде суреткердің стильдік ерекшелігі ретінде танылатын стилистикалық тәсіл, ауызекі сөйлеу стилінде мәнерлілік қасиеті айтылған ойға параллельдік қатар түзу үшін пайдаланылады. Мысалы, *Қазір бәрі өзгерді, өмір өзгерді, заман өзгерді, мода өзгерді, адам да өзгерді, ниеті де өзгерді, пиғылы да өзгерді* немесе *Заман жақсарды, өмір жақсарды бәрі де жақсарды* деген сөйлемдердегі бірінші қайталау *өзгерді* сөзін сөйлеуші бірнеше рет қайталап айтады, сол арқылы көлемді құбылыстың сырын баян етеді, ал екінші сөйлемде қайталау болып тұрған сөз *жақсарды*, ол бар-жоғы екі-ақ рет қайталанып тұрғанымен заман мен өмірге ортақ зат пен құ-

былыстың жақсарғанын көрсету үшін қолданылып тұр» [2.59.].

Мұндай қайталауларды стилистикалық тұрғыдан кейбіреулер тавтология деп түсініп, дұрыс емес деп есептеуі мүмкін. Алайда бүгінгі таңда тек көркем әдеби шығармада ғана емес, газет мәтіндерінде де жиі кездесетін стильдік ерекшелік деп те айтуға болады. Бұл әдіс бүгінде газет мәтінінің прагматикалық әсерін күшейту мақсатында кең қолданылып жүрген тәсілдердің бірі ретінде қолданыста. Мағыналық құрамында прагматикалық компоненттері бар бірліктерді оқырман жай ғана оқып және түсініп қоймайды, ол бірліктер оқырманның көңіл-күйіне әсер етеді. Осындай прагматикалық компоненттердің қатарына жататын тілдік қайталамалар ғылыми әдебиетте прагматикалық интенсификаторлар деп аталады [5. 172.]. Ал көркем әдеби шығармалардағы қайталамалар анафора және эпифора деп аталады. Тілдік қайталама немесе реприза деп аталатын мұндай құбылыста жекелеген дыбыстар, сөздер, морфемалар, синонимдер немесе синтаксистік конструкциялар қатар тұрып болмаса арасына бірді-екілі өзге сөздерді ғана кірістіре отырып қайталана жұмсалады.

Ауызекі сөйлеу стилінде сөздік қордың барлық қабаттары қатысады. Солардың ішінде барынша бейнелі, мазмұнды, қолданыс аясы барынша кеңі – фразеологизмдер. Жалпы фразеологиялық тіркестер мәдениетаралық коммуникацияны жүзеге асырудың бірден бір негізі. Себебі фразеологизмдер халықтың тұрмыс-тіршілігінің, өмірінің, әлеуметтік жағдайы, мәдениеті, салт-дәстүрінің айнасы. Ауызекі сөйлеу стилінде қолданылатын фразеологизмдердің астарында прагматиканың ықпалы анық байқала-

ды. Мысалы, басына іс түсу – қиыншылық көру, қылмысты болу – жазаға тарту, құлап қалды – оқуға түсе алмай қалу, қалтасы қалың – ақшасы көп. Ауызекі сөйлеу стилінде қолданылатын фразеологизмдерде қоғамның тынысы, өмірі, өзгерісі, өмірдің сан алуан жақтары, адам мен табиғат, адам мен қоғам арасындағы қатынастар айшықталады. Бұл күнде кейбір фразеологизмдердің заманның ағымы мен өзгерісіне қарай прагматикасы қалыптасты. Мысалы, көз майын тауысу – көп оқу, кешке дейін салпақтау – жұмыс іздеу, ақ тер қара тер болу – тіршілік етуге әрекет ету, барар жер, басар тауы қалмау – пәтер іздеу, ит болу – әуре-сарсаңға түсу т.б.

Ауызекі сөйлеу стиліндегі фразеологизмдердің басты ерекшелігі сөйлеу ситуацияларына тікелей байланысты және де адамдардың әлеуметтік-психологиялық жағдайларына тікелей қатысты. Фразеологиялық тіркестерді қолдану барысында интонация ерекше рөл атқарады. Интонациямен берілетін әуен адамның ойын, сезімін білдіреді және оның прагматикалық әсері де аса күшті болады.

Қорыта айтқанда, лингвомәдениеттану мен мәдениетаралық коммуникация тіл үйренушілерге тілді ғана емес, сол елдің тарихын, мәдениетін салт-дәстүрін, рухани болмысын білдірту арқылы тілді меңгерудің маңыздылығын алға тартатын лингвистикалық сала. Тіл үйренушіге ұлттық мәдениеттің бояуын түсіндіру, ұлттық мінездің қырларын ашу, ұлттың тарихы мен мәдениетін паш етудің бір жолы – лексикалық бірліктердің прагматикалық мәнін ашу, сол арқылы тіл үйренушінің елге, халыққа, тілге, мәдениетке, салт-дәстүрге деген қызығушылығын ояту.

Әдебиеттер

- 1 Алиева Н.Н. http://www.rusnauka.com/8_NPE_2007/Philologia/19454.doc.htm
- 2 Әлкебаева Д.А. Қазақ тілінің прагмастилистикасы: Оқулық. – Алматы. Қазақ университеті, 2014. – 57-59 бб.
- 3 Жұмағұлова А.Ж. Ғ.Мүсірепов әңгімелерінің кейбір көркемдік ерекшеліктері, мақала. ҚазҰУ Хабаршысы (филология сериясы), 2014. – №6 (152). – 61-б.
- 4 Есенова Қ.Ө., Ныязбекова К.С. Лексикалық бірліктердің прагматикалық мәні, мақала.
- 5 Есенова Қ. Қазіргі қазақ медиа-мәтінінің прагматикасы. – Алматы, 2007. – 172-б.

References

- 1 Alieva N.N. http://www.rusnauka.com/8_NPE_2007/Philologia/19454.doc.htm
- 2 Alkebaeva D.A. Kazak tilinin pragmastilistikasi. Okuluk. –Almaty. 2014. 57-59 pp.
- 3 Zhumagulova A.Zh. G.Mysrepov angimelerinin keibir korkemdik erekshelekteri, makala. KazUU Xabarshysy (filologia seriyasy), 2014. №6 (152), 61-p.
- 4 Ecenova K.O., Nyazbekova K.C. Leksikalik birlikterdin pragmatikalik mani, makala.
- 5 Ecenova K.O. Kazirgi kazak media matinnin pragmatikasi. Almaty. 2007. 172-p.